

35 LET POZNEJE: MACBRIDOVO POROČILO V ZGODOVINSKEM IN INTELEKTUALNEM KONTEKSTU

Sašo Slaček Brlek, Jernej Amon Prodnik

Namen prispevka je umestitev poročila Mednarodne komisije za proučevanje komunikacijskih problemov Mnogo glasov, en svet (bolj znano kot MacBridovo poročilo), v zgodovinski, družbeni, političnoekonomski in intelektualni kontekst njegovega nastanka. Poročilo velja za eno najpomembnejših intervencij na področju mednarodnega komuniciranja, ki si je za cilj zastavilo zmanjševanje neenakosti v dostopu do komunikacijskih sredstev tako med državami kot znotraj držav. Prispevek izhaja iz predpostavke, da sta kritična misel in poizkus njenega prenosa v praktične rešitve neizogibno pogojena s širšim družbenim kontekstom. To se kaže tako v primeru MacBridovega poročila kot tudi v razvoju politične ekonomije komuniciranja, ki je tvorila temelje za pobudo za novo svetovno informacijsko in komunikacijsko ureditev, katere najpomembnejši dokument je prav MacBridovo poročilo.

KLJUČNE BESEDE MacBridovo poročilo, mednarodne neenakosti, politična ekonomija komuniciranja, nova svetovna informacijska in komunikacijska ureditev, nova mednarodna gospodarska ureditev, gibanje neuvrščениh

35 years later: The MacBride report in the historical and intellectual context

The aim of this article is to situate the report of the International Commission for the Study of Communication Problems Many Voices, One World (more commonly known as the MacBride report) within its historic, social, political-economic and intellectual context. The report is regarded as one of the seminal interventions in the field of international communication, and aimed to reduce inequalities in the access to means of communication between countries as well as within them. The article argues that critical thought and its practical application are necessarily conditioned by the wider social context. This is evident in the case of the MacBride report as well as in the development of political economy of communication, which formed the basis of the call for a New World Information and Communication Order and of its most important document, the MacBride report.

KEYWORDS MacBride report, international inequalities, political economy of communication, New World Information and Communication Order, New International Economic Order, Non-aligned movement

Uvod

Poročilo Mednarodne komisije za proučevanje komunikacijskih problemov *Mnogo glasov, en svet*, bolj znano kot MacBridovo poročilo, je pomemben mejnik v boju za globalno demokratizacijo komuniciranja in medijskih sistemov. Po besedah Thussuja (2015, 252) gre morda celo za »najpomembnejšo multilateralno intervencijo v zgodovini mednarodnega komuniciranja«. Vendar, kakšen je pomen tega poročila, pri pripravi in pisanju katerega je kot član MacBridove komisije sodeloval tudi Bogdan Osolnik, 35 let pozneje, v bistveno spremenjenih družbenih okoliščinah? Če hočemo odgovoriti na to vprašanje, je treba poročilo najprej umestiti v zgodovinski, družbeni, političnoekonomski in intelektualni kontekst njegovega nastanka.

Ena izmed temeljnih predpostavk tega prispevka je, da sta misel o družbi in njena analiza neizogibno povezani z družbenimi, s političnimi in kulturnimi odnosi v določenem zgodovinskem obdobju. Ti bodisi omogočajo razvoj družbene kritike ali ga zavirajo, pri tem pa je z družbenim kontekstom ter razmerji v njem še posebej pogojeno uveljavljanje kritike v praksi, torej dejansko spreminjanje sveta, ne le njegova interpretacija, kot bi dejal Marx. V prispevku za ilustracijo te pogojenosti podajava konfliktno vzpostavljajo pristopa politične ekonomije komuniciranja, katerega dognanja in raziskovalna izhodišča so tvorila temelje kritičnega raziskovanja v komunikologiji, s tem pa v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja tudi pobude za novo svetovno informacijsko in komunikacijsko ureditev (NWICO) in njen najpomembnejši dokument, MacBridovo poročilo.

Poročilo je mogoče razumeti kot kombinacijo teoretskega dela in poizkusa prenosa nekaterih ugotovitev iz akademskih razprav in empiričnih raziskav, ki so nastale v okviru pobude NWICO, v praktične spremembe na mednarodni ravni. Pogojenost poročila s širšim družbenim kontekstom in z razmerji moči se prav zaradi te njegove dvojnosti kaže na dveh ravneh: prvič, kljub temu da gre za enega izmed bolj kritičnih mednarodnih dokumentov, se že v njem kažejo določeni kompromisi; drugič, v še večji meri so se neenaka razmerja moči manifestirala v neuspehu, da bi se katero izmed načel in ugotovitev, zapisanih v poročilu, preneslo v mednarodno zavezujoče politike in sporazume, ki bi prispevali k odpravljanju komunikacijskih neenakosti.

Prizadevanja za novo ureditev na področju informacij in komuniciranja moramo razumeti kot nadaljevanje procesov dekolonizacije v desetletjih po drugi svetovni vojni, prizadevanj za novo mednarodno gospodarsko ureditev v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, globokih političnih perturbacij in uporov družbenih gibanj (posebej študentov, delavcev in marginaliziranih skupin), ne nazadnje pa tudi sistemske krize kapitalizma. Ti družbeni procesi so vplivali tudi na razvoj kritične komunikologije, pri kateri je šlo tako za upor proti obstoječemu družbenemu redu kot tudi proti prevladujočim tokovom v družboslovju, ki so bodisi pasivno ohranjali ali celo aktivno prispevali k reprodukciji statusa quo (glejte Lent 1995; Schiller 2000; Maxwell 2003).

Dekolonizacija in pozivi k novi mednarodni gospodarski ureditvi

V procesih dekolonizacije po koncu druge svetovne vojne so številne države pridobile formalno neodvisnost od nekdanjih kolonialnih gospodarjev, vendar je s časom postalo očitno, da obstajajo strukturni dejavniki, ki kljub formalni neodvisnosti nekdanje kolonije

ohranjajo v odnosu substantivne odvisnosti. Kljub prizadevanjem na mednarodni ravni v šestdesetih in sedemdesetih letih (npr. prvo in drugo razvojno desetletje Združenih narodov, številne pobude Konference Združenih narodov za trgovino in razvoj) se razkorak med razvitimi državami in državami v razvoju ni zmanjševal. Medtem ko se je realni dohodek na glavo prebivalca v razvitih tržnih gospodarstvih med letoma 1952 in 1972 podvojil s približno 2000 na približno 4000 dolarjev, je v državah v razvoju narasel za zgolj 125 dolarjev – s 175 na 300 (Sauvant 1977, 4). Gibanje neuvrščenih je ta razkorak razumelo kot posledico nedokončane osvoboditve izpod kolonialne nadvlade. V resoluciji konference neuvrščenih držav, ki je bila leta 1970 v Lusaki, je zapisano: »Prepričani smo, da neenakopravni svetovni gospodarski sistem, ki je podedovan iz kolonialne preteklosti in ki se nadaljuje s sodobnim neokolonializmom, postavlja nepremostljive ovire za osvobajanje iz spon revščine in okov gospodarske odvisnosti« (Resolutions 1970, 21).

Zahteve gibanja neuvrščenih glede reform svetovnega gospodarskega sistema so bile podrobneje razdelane na začetku sedemdesetih let, predvsem v Ekonomski deklaraciji in v Akcijskem načrtu za gospodarsko sodelovanje, ki sta bila sprejeta leta 1973 v Alžiru in sta bila podlaga za deklaracije, ki jih je v šestem in sedmem posebnem zasedanju sprejela Generalna skupščina Organizacije združenih narodov (OZN).¹ Predlagani ukrepi vključujejo razvojno pomoč razvitih držav, izboljšave položaja držav v razvoju v mednarodni trgovini, izboljšanje dostopa držav v razvoju do posojil po nizkih obrestnih merah, prenos tehnologije iz razvitih držav v države v razvoju in krepitev sodelovanja med državami v razvoju. S tega vidika poziva k novi mednarodni gospodarski ureditvi (NIEO) ni mogoče dojemati za revolucionaren program, vendar pa zahteva nezanemarljive koncesije na strani razvitih držav in predstavlja bistveno spremembo glede na prejšnje mednarodne gospodarske programe. Sauvant (1977, 10) meni, da NIEO v primerjavi s prejšnjimi mednarodnimi ekonomskimi programi ne predlaga zgolj izboljševanja obstoječega mednarodnega gospodarskega sistema, temveč »spremembo njegovih mehanizmov in struktur, da bi služili novim namenom,« torej da bi bili zmožni zagotoviti enakomernejši razvoj. Podobno meni Benko (2000, 252–259, 340–342), ki je zapisal, da je pobuda poizkušala mednarodne odnose spremeniti v sami strukturi, torej v mehanizmi delovanja in ciljih mednarodnega ekonomskega sistema (s končnim ciljem: dokončno odpravo kolonialnega sistema v vseh njegovih vidikih) (prim. Thussu, 2006, 26, 27, 31–35).

K temu, da so države v razvoju bile zmožne v forumu OZN doseči sprejetje relativno ugodnih resolucij, so prispevali različni dejavniki. Neenakomerni povojni gospodarski razvoj je hkrati okrepil pogajalsko moč držav v razvoju, saj so razvite države postajale vse bolj odvisne od surovin, ki so jih nadzorovale države v razvoju (predvsem od nafte), prav tako pa se je povečevala mednarodna gospodarska aktivnost podjetij iz razvitega sveta, s čimer se je širilo delovanje (predvsem ameriških) transnacionalnih korporacij (Gwin 1977, 89; Sauvant 1977, 8, 9). Zato so lahko države v razvoju uporabile dostop do svojih surovin in trgov kot pomembno karto v pogajanjih z razvitimi državami in so bile vse bolj pripravljene braniti pravico, da prosto razpolagajo s svojimi viri.² Poleg tega je v kontekstu hladne vojne in tekmovanju blokov za vpliv dostop do surovin in teritorija teh držav imel še dodaten geostrateški pomen. Z usklajenim delovanjem (Skupina 77, gibanje neuvrščenih, združenja izvoznikov surovin, kot je OPEC) je državam v razvoju uspelo izkoristiti to pogajalsko pozicijo in v forumu OZN izpogajati pomembne koncesije.

Od nove mednarodne gospodarske ureditve k novi mednarodni informacijski ureditvi

V številnih pogledih je NIEO mogoče dojemati za temelj pobude po novi svetovni informacijski in komunikacijski ureditvi (NWICO) (prim. Osolnik 1969). To je razvidno tudi iz MacBridovega poročila, ki izpostavi njuno povezanost.³ Prizadevanja za NIEO so pokazala, da je OZN lahko ustrezen forum za artikulacijo interesov držav v razvoju. Tudi vprašanja, povezana z NWICO, so bila artikulirana v OZN oziroma v Organizaciji združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (UNESCO) predvsem na pobudo gibanja neuvrščenih. Leta 1973 je v Alžiru petinsedemdeset voditeljev držav, ki so bile članice gibanja neuvrščenih, podalo skupno izjavo, da imperializem ni omejen le na politiko in ekonomijo, temveč vključuje tudi kulturo, na podlagi katere lahko poteka ideološko gospodstvo nad ljudstvi v razvoju, ki hočejo braniti svoje nacionalne kulture in tradicijo (glejte Schiller 1978, 36, 37). Termin nova informacijska ureditev se je prvič pojavil šele pozneje, na srečanju gibanja neuvrščenih leta 1976 v Tunisu, istega leta pa je bilo tudi sklenjeno, da je vzpostavitev nove mednarodne informacijske ureditve (NIIO)⁴ enako pomembna kot boj za NIEO (prav tam, 38; Nordenstreng 1993, 268). Istega leta je 19. generalna konferenca Unesca v Nairobiju zahtevala »pregled vseh problemov komuniciranja v sodobnih družbah, ki nastajajo zaradi tehnološkega napredka in nedavnega dogajanja v mednarodnih odnosih, ob ustreznem upoštevanju njihove kompleksnosti in pomembnosti« (UNESCO 1980, xv). Ta sklep je bil podlaga za ustanovitev MacBridove komisije, ki je svoje končno poročilo, in zagotovo najpomembnejši dokument v prizadevanjih za NWICO, predstavila generalni skupščini Unesca leta 1980 v Beogradu, kjer je bil potrjen s konsenzom.

Po vsebinski plati je poročilo v nekaterih pomembnih vidikih nadaljevanje problematike, ki se je odprla v razpravah o NIEO (o vprašanjih odnosov odvisnosti med državami, neenakopravnih odnosov menjave med globalnim Severom in Jugom) in se na nekaterih mestih z njo tudi prekriva (npr. pri vprašanju monopola razvitih držav nad tehnološkimi inovacijami in prenosa tehnologije). Prav tako obstajajo pomembne paralele pri predlaganih ukrepih: prenos znanja in tehnologij iz razvitega sveta, multilateralna pomoč državam v razvoju, krepitev sodelovanja Jug-Jug.

Vendar pa MacBridovo poročilo ni zgolj NIEO, prenesen na področje informacij in komuniciranja. Medtem ko je NIEO naslavljal odnose med državami, MacBridovo poročilo enakovredno obravnava tudi vprašanja neenakopravnega dostopa do sredstev komuniciranja med posamezniki, skupinami in organizacijami znotraj držav. V okviru Unesca se je sicer že pred tem pojavljala ideja o pravici do komuniciranja, v različnih razpravah pa se je poudarjala problematičnost vertikalnih modelov enosmernih informacijskih tokov, ki so izključevali dialoškost, recipročnost, dostop in participacijo (Mattelart 2011, 503, 504). Kritični raziskovalci so tako v okviru Unesca leta 1972 »branili svoje odklonilno stališče do ideje komuniciranja od elit do množic, od centra proti periferiji in od informacijsko bogatih do informacijsko šibkih« (prav tam, 504). Prizadevanj v okviru pobude NWICO zato ne moremo zvesti na interese in prizadevanja držav v razvoju, saj je tudi v njih prihajalo do političnih odporov zoper demokratizacijo množičnega komuniciranja.⁵ Za ustrezno zgodovinsko umestitev pobude NWICO moramo upoštevati tudi prispevek kritične komunikologije, predvsem politične ekonomije komuniciranja, ki je prav v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja doživljala svojo zlato dobo, saj je doživela obdobje najopaznejše intelektualne in raziskovalne krepitve (glejte McChesney 1998, 11; Schiller 2000, 118–120; Meehan 2004; Nordenstreng 2004, 6–8).

Razvoj kritičnih pristopov v komunikologiji in geopolitični kontekst politične ekonomije

Kritični pristopi k medijem in komuniciranju so bistveno poglobili in intelektualno razširili mednarodno razpravo, ki je potekala v okviru pobude NWICO, saj so izpostavili njeno temeljno vlogo v demokratičnih družbah in nastopili proti vsem oblikam gospodstva. Med osrednjimi značilnostmi politične ekonomije komuniciranja, ki jo je mogoče opredeliti za enega izmed temeljnih kritičnih komunikoloških pristopov (Nordenstreng 2004), je izhajanje iz družbene totalitete, s čimer so mediji in komuniciranje obravnavani v odnosu z drugimi družbenimi procesi in institucijami ter v kontekstu širših družbenih problemov, ki niso vezani ekskluzivno na ozko zamejeno komunikacijsko sfero (Mosco 2009, 26–36). Osolnik (1969) je na mednarodnem kongresu, naslovljenem z *Mass Media and International Understanding*, ki je bil leta 1968 organiziran v Ljubljani, na primer izpostavljal, da so sodobne tehnologije komuniciranja in množični mediji ključni element vedno večje povezanosti sveta, pri čemer lahko v svoji protislovnosti prispevajo tako k boljšemu vzajemnemu sožitju kot tudi k poglobljanju antagonizmov in podrejanju ljudi. Pri tem zanj obstaja tesna povezanost med neenakostmi v ekonomskem in kulturnem razvoju sveta ter neenakostmi v razvoju informacijskih medijev, ki bi jih bilo treba obravnavati kot težavo mednarodnega komuniciranja (prav tam, 7). Gre za prepričanje, ki se je pozneje utrdilo v okviru NWICO.

Tudi ob obravnavi ožje zamejenih tem je vodilo kritičnih avtorjev obravnava teh tem v kontekstu širših družbenih odnosov, ob tem pa je raziskovanje zmeraj utemeljeno na najtemeljnejših vprašanjih, s katerimi se sooča družba. Kritika se zato opira na (vsaj implicitno zastavljene) normative predpostavke o nujnosti pravičnejše družbe brez neenakosti, izkoriščanja in gospodstva, med cilji kritičnih pristopov pa je poizkus prenosa teh predpostavk v dejanske družbene boje in rešitve (praxis kot preseganje razkola med teorijo in prakso). Kritična komunikologija je zaradi tega odkrito politična v svojem cilju odpravljanja informacijskih in komunikacijskih razkolov ter asimetrij, ki so obravnavane kot odraz širših strukturnih neenakosti. Zaradi tega ni presenetljivo, kot omenja Mosco (2009, 77), da je »politična ekonomija v več generacijah oblikovala alternative ortodoksnim komunikacijskim politikam,« ki so, posebej v ZDA, v celoti zanemarjale širši javni interes oziroma ga enačile z interesi kapitala.

Nordenstreng (2004) je razvoj kritične komunikologije navezal neposredno na zgodovino levičarske progresivne misli. Pri tem je izpostavil *nemirna obdobja*, ko je na univerzah prihajalo do njenega vzpostavljanja. Razvoj področja se začel v petdesetih letih dvajsetega stoletja, ko je bila komunikologija šele v fazi oblikovanja, kritična misel pa je bila »še nevidna«. Do ofenzive kritičnih pristopov je prišlo šele v šestdesetih letih dvajsetega stoletja, ta proces pa je bil tesno povezan z družbenim in geopolitičnim kontekstom, še posebej z že omenjenim vzponom družbenih gibanj (in s tem nove levece), s konflikti zaradi rasnih neenakosti in kolonializma ter z vojno v Vietnamu.⁶ Ti družbeni antagonizmi so se prenesli tudi v akademsko sfero. Političnoekonomski pristopi so se okrepili, pozitivizem in administrativni pristopi, ki so poprej v komunikologiji paradigmatško prevladovali, pa so bili pod vedno večjim udarom kritikov. Ta kontekst je vodil v institucionalizacijo kritične misli in njeno dokončno vzpostavitev v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja.

Dokončno formiranje kritične misli v komunikologiji se je od sredine dvajsetega stoletja naprej odvijalo v močno konfliktnih okoliščinah, ki so pomembno vplivale na akademski prostor. V Ameriki, kjer se je politična ekonomija komuniciranja najprej razvila kot povsem

izgrajen pristop, je bilo do konca šestdesetih let dvajsetega stoletja odstopanje od osrednjega znanstvenega toka komunikološke misli ne le nezaželeno, ampak tudi družbenopolitično kaznovano. Kritika sistema je zlahka vodila v izgubo službe ali v druge oblike šikaniranja.⁷ Ustanovitelja politične ekonomije komuniciranja in njena temeljna avtorja, Smythe in Schiller, sta že na začetkih svoje akademske poti zaradi tega imela težave, take okoliščine pa so vzpostavljale tudi globoko neformalno raziskovalno cenzuro, ki je učinkovito onemogočala razvoj kritike. Podobno kot drugi (dejanski ali izmišljeni) oporečniki so bili tudi kritični komunikologi pod nadzorom represivnega aparata (glejte Lent 1995; Maxwell 2003),⁸ zaradi česar je Smythe (1994, 39) to obdobje označil kar za *novo inkvizicijo*. Schiller (2000, 22) je v avtobiografiji zapisal, da so po drugi svetovni vojni opozicijski glasovi izginili: »Čez Ameriko je bil potegnjjen zastor, ki je zadušil svobodno razpravo.«

Pri zasuku v ostrejšo družbeno kritiko konec šestdesetih let dvajsetega stoletja je bil pomemben vpliv implozije ameriškega neoimperializma, predvsem zaradi čedalje pogostejših nasilnih mednarodnih intervencij (glejte Smythe v Lent 1995, 34; McChesney 1998, 11; Schiller 2000). ZDA so se soočale z globoko krizo politične legitimnosti ne le v mednarodnem prostoru, temveč tudi doma. Kritični pristopi, vključno s politično ekonomijo komuniciranja, so se v tem obdobju institucionalizirali v Ameriki, kmalu za tem pa so sledile tudi različne evropske države, kot sta Velika Britanija in Zahodna Nemčija, pa tudi Jugoslavija. Eno prvih mednarodnih povezovanj kritičnih komunikologov se je začelo že na konferenci Mednarodne zveze za raziskovanje medijev in komuniciranja (IAMCR) v jugoslovanskem Hercegovnem konec leta 1966 (glejte Nordenstreng 1993, 261; Osolnik v tej številki), ta organizacija pa je tudi sicer odigrala vlogo ključnega foruma za razvoj kritične misli in mednarodno povezovanje (glejte Meehan 2004).

Na razvoj politične ekonomije je nedvomno vplivala tudi naraščajoča ekonomska vloga medijskih industrij ter informacijske in komunikacijske infrastrukture ter sistemov. Postopno so postajali eno izmed središč najrazvitejših kapitalističnih držav in pomembna podlaga za delovanje vedno bolj globaliziranega kapitala (glejte Schiller 2000, 101). Prav v tem času se po McChesneyju (1998, 11) začne tudi »razkrivati, kako ameriški in zahodni korporativni nadzor nad mednarodnimi mediji in komunikacijskimi sistemi tvori osrednji vidik neokolonializma, ki pomembnemu delu tretjega sveta onemogoča resnično samoodločanje«.

Teoretski temelji pobude po novi svetovni informacijski in komunikacijski ureditvi

Kritični pristopi so bili skozi zgodovino večplastno odvisni od konteksta, v katerem so se razvijali, a pri tem jim je v posameznih zgodovinskih obdobjih tudi samim uspelo prodrati zunaj slonokoščenih stolpov z vplivanjem na družbene boje in odločevalske procese. Kontekst dekolonizacije in vztrajajoče neenakosti med razvitimi državami in državami v razvoju je vodil v intelektualno graditev tako imenovane teorije odvisnosti, vplivne predvsem v državah, ki niso spadale v središče mednarodnega kapitalističnega sistema (Thussu 2006, 46–52; Mosco 2009, 101–102). Ta neomarksistična teorija je omogočala alternativni pristop proučevanja neenakosti v mednarodnem prostoru, saj je predpostavljala, da transnacionalne korporacije ob sodelovanju držav določajo pogoje menjave in strukture globalnih trgov, kar vodi v poglobljanje neenakosti. Ta odnos naj bi vodil v odvisni razvoj, v najskrajnejši obliki pa celo v razvoj nerazvitosti (prav tam). Zadnjo omenjeno tendenco je z naslednjimi

besedami najbolj koncizno povzel poznejši ameriški predsednik Richard Nixon (v McGinniss 1968/1988, 131) v enem izmed televizijskih intervjujev v sklopu predsedniške kampanje: »Osrednji namen tuje pomoči ni pomoč drugim državam, temveč, da pomagamo samim sebi.«

Temeljna izhodiščna predpostavka pobude za spremembo informacijske in komunikacijske ureditve na mednarodni ravni je bila, da sta ekonomsko in kulturno gospodarstvo, značilni za mednarodni prostor, nerazrešljivo povezani. Gre za tezo, ki so jo pred tem podpirale analize kritičnih komunikologov (glejte Nordenstreng, 1993). Nanjo je že zgodaj opozarjal Osolnik (1969), v mednarodnem akademskem okolju pa je bil zaradi številnih intervencij posebej velik vpliv Schillerja (glejte Maxwell 2003; Amon Prodnik in Slaček Brlek 2015). Teorija o kulturnem imperializmu, ki so jo razvijali Schiller in somišljeniki, je predpostavljala, da gre za ideološki predpogoj pri vzpostavljanju soglasja o globalni kapitalistični ureditvi (prav tam; Thussu 2006, 46–52). Tesno je bila povezana tudi s teorijo odvisnosti, saj je izpostavljala ključno vlogo kapitalistične proizvodnje, distribucije in potrošnje medijskih in kulturnih proizvodov v reprodukciji teh odnosov in krepitvi transnacionalnih korporacij.

Novim imperialističnim praksam in neenakostim bi se po prepričanju kritičnih družboslovcev bilo nujno upreti z ukrepi na mednarodni ravni, saj so postajale države tudi zaradi medijev medsebojno povezane in odvisne (prav tam). V okviru pobude NWICO so nastala številna poročila in raziskave, ki so iz političnoekonomske perspektive kritično obravnavale nove imperialistične prakse in neenakosti, proti katerim bi se po prepričanju kritičnih družboslovcev bilo nujno upreti z ukrepi na mednarodni ravni (prav tam). Ta intelektualni vpliv v Unescu je dodaten razlog, da je sedemdeseta leta dvajsetega stoletja mogoče označiti za zlato dobo politične ekonomije, prav ti prispevki in premisleki pa so bili tudi izhodiščni okvir in empirična podstat za MacBridovo komisijo in njeno končno poročilo.

Odzivi na MacBridovo poročilo

Morda je prav zato presenetljivo, da so številni kritični misleci, ki so bili vpleteni v razprave o NWICO, poročilo MacBridove komisije sprva ocenili precej negativno. Menili so, da je »ateoretsko« (Opubor 1980, 4), »ahistorično« (Nordenstreng 1980, 9), vprašanje NIICO naj bi obravnavalo na »obskuren in fragmentiran način« (Capriles 1980, 32), naj bi bilo »epistemološko nekonsistentno, temelječe na zastaranih družboslovnih sistemskih modelih in je 'ostalo zvesto' idealistični usmerjenosti številnih Unescovih dokumentov« (Becker 1980, 41) ter ni »zadosti kritično in poglobljeno analiziralo vloge transnacionalnih korporacij na področju mednarodnih komunikacij« (Hamelink 1980, 74). Očitki deloma držijo, vendar zgolj, če poročilo beremo kot znanstveno besedilo, v katerem lahko upravičeno pričakujemo nedvoumno opredeljene pojme in epistemološko konsistentnost. Vendar poročilo ni znanstveno besedilo, temveč predvsem »politična oziroma diplomatska intervencija, ki je poskušala najti srednjo pot med tekmujočimi zahtevami velesil in neuvrčenih držav« (Preston 2005, 32). Zato je veliko produktivneje, če se osredotočimo na način, s katerim se je uspelo pozicionirati med konfliktnimi (in v številnih vidikih protislovnimi) pozicijami.

S tega stališča je bila MacBridova komisija soočena s skoraj nemogočo nalogo, da interese držav v razvoju artikulira na način, ki se bo izognil pastem tržnega fundamentalizma Zahoda in etatizma Vzhoda. Komunikacijska problematika je še posebej občutljiva; že NIEO je bil kritiziran, da ne podpira prebivalcev držav v razvoju, temveč pogosto avtokratske

režime teh držav (Ries 1977). Tej zagati se je MacBridova komisija izognila predvsem tako, da se je zavzela za vzpostavitev nehierarhičnih, dvosmernih in demokratičnih načinov komuniciranja, ki jih je zoperstavila tako državni cenzuri kot komercialnim monopolom. Lahko trdimo, da je rdeča nit poročila ta, da morajo »komunikacijske politike in razvojne strategije /.../ biti zasnovane predvsem tako, da bodo zagotovile, da mediji 'informiranja' postanejo mediji 'komuniciranja'« (UNESCO 1980, 212).

Komisija je v ta namen zagovarjala pravico do komuniciranja, ki vključuje tudi dejanski dostop do sredstev množičnega komuniciranja: »Pravica do komuniciranja zahteva, da so na voljo komunikacijska sredstva za zadovoljevanje človeških komunikacijskih potreb« (prav tam, 173). S tega vidika niso problematični zgolj državni posegi v svobodo izražanja, temveč tudi nerazvita infrastruktura in podreitev svobode komuniciranja svobodi razpolaganja z zasebno lastnino. Najinovativnejši predlogi komisije so s tem bili prav tisti, ki so se dotikali demokratizacije komuniciranja (Thussu 2006, 33, 34). Kot omenja Osolnik (2005, 8), je šlo pri tem za »pomembno nadgraditev tradicionalnega razumevanja svobode tiska in svobode informacij, ki je v praksi pogosto zreducirana na svobodo podjetnika, da žanje dobiček s pomočjo medijev, ne da bi ga zanimali vsebina in kakovost«.

Prav zato, ker je bilo poročilo MacBridove komisije kritično do omejitev, ki so jih postavljale komercializacija, pritiski oglaševalcev in koncentracija medijskega lastništva, je pričakovano naletelo na odpor nekaterih zahodnih stanovskih organizacij, oglaševalskih organizacij ter največjih medijskih in kulturnih industrij (Thussu 2005; 2006, 33–37; prim. Amon Prodnik in Slaček Brlek 2015). Zato tudi ne preseneča, da so bila Unescova prizadevanja za NWICO tarča sovražne propagande v zahodnih medijih, predvsem tistih iz ZDA (Díez 2005). Poročilo je proti načelu prostega pretoka informacij zagovarjalo krepitev lastnih zmožnosti držav v razvoju in je s tem prišlo v nasprotje z ambicijami zahodnih korporacij po širjenju na nove trge. Združenje tiskovnih agencij neuvrčenih držav, ki je v okviru prizadevanj za NWICO nastalo kot praktični ukrep za krepitev sodelovanja Jug-Jug, je, recimo, neposredno ogrožalo dobičke največjih transnacionalnih tiskovnih agencij, kot so United Press International, Associated Press, Agence France-Presse in Reuters (Sauvio 2012, 236).

Nasprotovanje MacBridovemu poročilu se je pogosto skrivalo za domnevno skrbjo za svobodo medijev in strahom pred državno cenzuro⁹ (Roach 1987, 38), kar je v resnici argument po načelu, »kar je dovoljeno Jupitru, ni dovoljeno volu« oz., kot pravi Sauvio (2012): »Zakaj naj bi bil BBC legitimen, Radio Tanzanija pa ne?« Dejstvo, da na globalnem Jugu niso bili prisotni tržni pogoji, v katerih bi se sploh lahko oblikovali močni neodvisni medijski sistemi, in je zato državno posredovanje bilo neizogibno (prav tam, 235), se je izgubilo v ideologiji prostega trga, podobno kot dejstvo, da so nosilci politične oblasti v razvitih kapitalističnih državah neprestano posegali v delovanje medijev z gradnjo infrastrukture (Intel-sat je na primer nastal in vse do privatizacije leta 2001 deloval kot medvladni konzorcij), s podeljevanjem radijskih in televizijskih frekvenc in z neposrednimi subvencijami za raziskovanje in razvoj, ki so spodbudile tudi t. i. informacijsko revolucijo (glejte Amon Prodnik 2014, 152–156). Resnična skrb Zahoda pod vodstvom ZDA ni bila, da bodo nosilci politične oblasti v deželah v razvoju omejevali komunikacijske pravice svojih državljank in državljanov, temveč da bodo omejevali delovanje zahodnih korporacij, ki so se lahko ob prodiranju na tuje trge zanašale na izdatno pomoč svojih domačih držav. Poročilo je bilo hkrati nevarno tudi na domačem terenu, saj je s kritiko komercialnih omejitev pravice do komuniciranja nudilo legitimacijo za omejevanje delovanja »prostega« trga v imenu javnega interesa.

Vendar pa so prizadevanja za NWICO imela sovražnike tudi med svojimi domnevnimi prijatelji. Sovjetska zveza je ta prizadevanja oportunistično podprla, saj si je obetala, da bo

lahko na ta način zagotovila širšo cirkulacijo svojih vsebin (Sauvio 2012, 235). Po mnenju Mattelarta (2011, 207) so tudi nekatere države v razvoju razprave o NWICO izkoristile, da bi odvrčale pozornost od lastnih kršitev pravice do svobode izražanja. Hkrati pa je spor glede NWICO imel tudi širše implikacije, saj so ZDA želele disciplinirati države v razvoju ne le v okviru Unesca in ne le na področju komunikacijske problematike, temveč na splošno v mednarodnem prostoru (Osolnik v tej številki). ZDA so že leta 1977 uspešno uporabile izstop za pritisk na Mednarodno organizacijo dela (ILO), kar je po mnenju konservativne organizacije *Heritage Foundation* (1984) »opazno izboljšalo delovanje tega telesa«.

Sklep

Podobno kot NIEO tudi NWICO ni prinesel vidnejših rezultatov v odnosih moči na mednarodni ravni. Po političnem napadu na Unesco pod vodstvom ZDA, in posebej z neo-liberalnim obratom in s padcem Sovjetske zveze, se je manevrski prostor za države v razvoju precej zožil, hkrati z njim pa so izginili tudi materialni temelji za implementacijo načel razvitih v pobudi NWICO. Obe pobudi za alternativno ureditev mednarodnih odnosov sta bili osredotočeni na forum OZN, kar je v nekem trenutku omogočilo državam v razvoju, da si izborijo vpliv, ki je presegal njihovo realno geostrateško moč, k čemur je prispevalo tudi ravnoesje sil med blokoma v hladni vojni. Prav tako sta obe pobudi zahtevali prostovoljno sodelovanje razvitih držav, na primer v obliki razvojne pomoči in sodelovanja v programih pod okriljem OZN. MacBridovo poročilo je zaradi tega očiten produkt časa, ki danes v takem okviru ne bi bil mogoč. Zato ni nenavadno, da se o njem v politiki ne govori, v Unescu pa o njem danes nočejo niti slišati. Osemdeseta leta so dejansko prinesla novo svetovno ureditev, vendar so zanjo značilni liberalizacija globalnih kapitalskih tokov in naraščajoči vpliv multinacionalnih korporacij, šibitev politične, gospodarske in kulturne avtonomije držav ter širjenje in poglobljanje procesov pobilagovljenja – torej prav nasprotno od prizadevanj držav v razvoju pred nekaj desetletji.

Med znaki domnevnega zmanjševanja globalnih komunikacijskih neenakosti je Thusu (2015, 257) v prispevku ob obletnici MacBridovega poročila identificiral vzpon medijskih organizacij, kot sta *Russia Today* in kitajska državna CCTV, ter razvoj komunikacijske infrastrukture v državah, kot sta Indija in Kitajska. Vendar je vprašljivo, ali lahko na osnovi vzpona močnih državnih medijev in komercialno naravnane razvoja infrastrukture sklepamo, da prihaja do odpravljanja nesorazmerij, na katera je opozarjalo poročilo. Kot sva poskušala pokazati, je bil najpomembnejši prispevek poročila prav v tem, da se ni omejilo zgolj na kvantitativna nesorazmerja med globalnim Severom in Jugom, temveč jih je umestilo v splošnejše vprašanje enakopravnega dostopa do komunikacijskih sredstev in zmožnosti vseh ljudi, da sodelujejo v enakopravni, dvosmerni in nehierarhični komunikaciji. Ko ocenjujemo sodobne trende, kvantitativnih premikov ne smemo obravnavati ločeno od temeljnjšega vprašanja kvalitativne spremembe komunikacijskih sredstev in zahteve MacBridove komisije, da sredstva informiranja postanejo sredstva komuniciranja.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorja ne poročata o morebitnem konfliktu interesov.

OPOMBE

1. Ključne so predvsem tri deklaracije: Akcijski načrt za vzpostavitev nove mednarodne gospodarske ureditve, Listina gospodarskih pravic in dolžnosti držav ter Razvoj in mednarodno sodelovanje.
2. Ta pripravljenost je jasno izražena v Ekonomski deklaraciji, sprejeti na Četrtni konferenci vodij držav ali vlad gibanja neuvrčenih leta 1973 v Alžiru: »Vodje vlad ali držav /.../ potrjujejo neodtujljivo pravico vsake države, da v celoti izvršuje nacionalno suverenost nad svojimi naravnimi resursi in domačo gospodarsko dejavnostjo« (Documents 1973, 67).
3. NIEO naj bi spadal med »osnovne argumente za novo svetovno komunikacijsko ureditev« (UNESCO 1980, 183), saj komuniciranje »potrebuje prav tako daljnosežne spremembe« (prav tam). V nadaljevanju je v poročilu navedeno, da je treba komunikacijske politike smiselno umestiti v splošnejše razvojne strategije (prav tam, 203–207). Na tem mestu NIEO sicer ni eksplicitno omenjen, so pa navedeni nekateri njegovi ključni koncepti, kot je »samozadostnost« (angl. *Self-reliance*) (prav tam, 207).
4. Pozneje je prevladalo poimenovanje nova svetovna informacijska in komunikacijska ureditev. Glede nezanemarljivih posledic premika od termina »mednarodna« k terminu »svetovna« glejte Pavlič (2015, 227).
5. Za Jugoslavijo glejte Pavlič (2015); Osolnik v tej številki.
6. Kljub temu da Nordenstreng šestdeseta leta označuje kot začetek kritičnega raziskovanja množičnega komuniciranja, je prišlo do njenega razvoja že prej. Njene zametke lahko vidimo že pri Marxu in še posebej v tradiciji nemške časnikarske vede, a tudi pri Sinclairju ali Deweyju (Prodnik 2012, 7–10).
7. Omeniti velja, da je bila komunikologija v Ameriki vse do takrat podrejena parcialnim političnim in ekonomskim interesom. Raziskovalci in celo ustanovitelji discipline so bili rekrutirani za obveščevalne službe in različne zunanjepolitične agencije, mnogi med njimi so bili tudi aktivni v ohranjanju obstoječega družbenega reda z vzpostavljanjem histeričnega vzdušja in protikomunistično retoriko (Schiller 2000, 108–118; Maxwell 2003).
8. Posebej velja omeniti Komisijo predstavniškega doma za protiameriške dejavnosti (House Committee on Un-American Activities), ki je v ZDA obstajala skoraj tri desetletja.
9. Ob izstopu iz Unesca decembra 1984 so ZDA kot razlog navajale neučinkovito vodenje organizacije, njeno politizacijo in »endemično sovražnost do temeljnih institucij svobodne družbe – predvsem tistih, ki varujejo svobodni tisk, svobodne trge in predvsem človekove pravice posameznika« (Ayres 1984).

LITERATURA

- Amon Prodnik, Jernej. 2014. "A Seeping Commodification: The Long Revolution in the Proliferation of Communication Commodities." *TripleC* 12 (1): 142–168.
- Amon Prodnik, Jernej, in Sašo Slaček Brlek. 2015. "Poziv k novi mednarodni informacijski ureditvi in poročilo MacBridove komisije: zgodovinska kontekstualizacija." *Časopis za kritiko znanosti* 42 (259): 211–221.
- Ayres, Drummond B. 1984. "U.S. Affirms Plan to Leave Unesco at End of Month." *New York Times*, 20. december. <http://www.nytimes.com/1984/12/20/us/us-affirms-plan-to-leave-unesco-at-end-of-month.html>.
- Becker, Jörg. 1980. "The Scientific and Political Significance in the Federal Republic of Germany." V: *Communication in the Eighties: A Reader on the "MacBride Report"*, uredil Cees Hamelink, 40–45. Rim: IDOC.
- Benko, Vladimir. 2000. *Zgodovina mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Sophia.

- Capriles, Oswaldo. 1980. "Some Remarks on the New International Information Order." V: Cees Hamelink (ur.), *Communication in the Eighties: A Reader on the "MacBride Report"*, 30–32. Rim: IDOC.
- Díez, Mercè. 2005. "UNESCO in the International Press (1974-1984)." *Quaderns del CAC* 21: 139–147.
- Documents of the Fourth Conference of Heads of State or Government of Non-Aligned Countries. 1973. http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/4th_Summit_FD_Algers_Declaration_1973_Whole.pdf.
- Gwin, Catherine B. 1977. "The Seventh Special Session: Toward a New Phase of Relations Between the Developed and the Developing States?" V: *The New International Economic Order: Confrontation or Cooperation between North and South?*, uredila Karl P. Sauvant in Hajo Hasenpflug, 97–117. Boulder: Westview Press.
- Heritage Foundation. 1984. "UNESCO – Time to Leave." 10. december. <http://www.heritage.org/research/reports/1984/12/unesco-time-to-leave>.
- Lent, John A., ur. 1995. *A Different Road Taken: Profiles in Critical Communication*. Boulder: Westview Press.
- Mattelart, Armand. 2011. "New International Debates on Culture, Information, and Communication." V: *The Handbook of Political Economy of Communications*, uredili Janet Wasko, Graham Murdock in Helena Sousa, 501–520. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- Maxwell, Richard. 2003. *Herbert Schiller*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- McChesney, Robert. 1998. "The Political Economy of Global Communication." V: *Capitalism and the Information Age: The Political Economy of the Global Communication Revolution*, uredili Robert McChesney, Ellen Meiksins Wood in John Bellamy Foster, 1–26. New York: Monthly Review Press.
- McGinniss, Joe. 1968/1988. *The Selling of the President*. Penguin: New York, London.
- Meehan, Eileen. 2004. "Moving Forward on the Left: Some Observations on Critical Communications Research in the United States." *Javnost—The Public* 11 (3): 19–39.
- Mosco, Vincent. 2009. *The Political Economy of Communication*. Druga izdaja. Los Angeles, London: Sage.
- Nordenstreng, Kaarle. 1980. "The Paradigm of a Totality." V: *Communication in the Eighties: A Reader on the "MacBride Report"*, uredil Cees Hamelink, 8–16. Rim: IDOC.
- Nordenstreng, Kaarle. 2004. "Ferment in the Field: Notes on the Evolution of Communication Studies and Its Disciplinary Nature." *Javnost—The Public* 11 (3): 5–18.
- Opubur, Alfred E. 1980. "Groping Towards Elusive Concepts." V: *Communication in the Eighties: A Reader on the "MacBride Report"*, uredil Cees Hamelink, 4–7. Rim: IDOC.
- Osolnik, Bogdan. 1969. "Some Problems Concerning International Communication from the Viewpoint of Implementing the Principles of the Charter of the United Nations and the Declaration of Human Rights." V: *Mass Media and International Understanding*, uredil France Vreg, 3–16. Ljubljana: FSPN.
- Osolnik, Bogdan. 2005. "The MacBride Report – 25 Years Later." *Javnost—The Public* 12 (3): 5–12.
- Pavlič, Breda. 2015. "To je bil predvsem napad kapitala", intervju. *Časopis za kritiko znanosti* 42 (259): 222–230.
- Preston, Paschal. 2005. "'Missing Links' in Communication Studies: Systemic Learnings and Forgettings in an 'Information Society'." *Javnost—The Public* 12 (3): 31–46.
- Prodnik, Jernej. 2012. "Razvojne tendence medijev v kapitalizmu v luči politične ekonomije komuniciranja." *Javnost—The Public* 19 (suplement): 1–17.
- Ries, Charles. 1977. "The 'New International Economic Order': The Skeptics' Views." V: *The New*

- International Economic Order: Confrontation or Cooperation between North and South?*, uredila Karl P. Sauvant in Hajo Hasenpflug, 63–84. Boulder: Westview Press.
- Resolutions of the Third Conference of Non-Aligned States. 1970. <http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/32710/1/SAIIA%20RESOLUTIONS%20OF%20THE%20THIRD%20CONFERENCE%20OF%20NON-ALIGNED%20STATES.pdf?1>.
- Roach, Colleen. 1987. "The US Position on the New World Information and Communication Order." *Journal of Communication* 37 (4): 36–51.
- Sauvant, Karl P. 1977. "Toward the New International Economic Order." V: *The New International Economic Order: Confrontation or Cooperation between North and South?*, uredila Karl P. Sauvant in Hajo Hasenpflug, 3–19. Boulder: Westview Press.
- Sauvio, Robert. 2012. "From New International Information Order to New Information Market Order." V: *From NWICO to WSIS*, uredili Divina Frau-Meigs, Jérémie Nicey, Michael Palmer, Julia Pohle in Patricio Tupper, 234–238. Bristol: Intellect.
- Schiller, Herbert. 2000. *Living in the Number One Country: Reflections from a Critic of American Empire*. New York, London: Seven Stories Press.
- Smythe, Dallas. 1994. "Excerpts from Autobiography: The Political Economy of Communications." V: *Counterclockwise: Perspectives on Communication*, uredil Thomas Guback, 13–58. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- Thussu, Daya K. 2005. "From MacBride to Murdock: The Marketisation of Global Communication." *Javnost—The Public* 12 (3): 47–60.
- Thussu, Daya K. 2006. *International Communication: Continuity and Change*. Druga izdaja. London: Hodder Arnold.
- Thussu, Daya K. 2015. "Reinventing 'Many Voices': MacBride and a Digital New World Information and Communication Order." *Javnost—The Public* 22 (3): 252–263.
- UNESCO. 1980. *Many Voices, One World: Report by the International Commission for the Study of Communication Problems*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf>.

Jernej Amon Prodnik je raziskovalec v Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in podoktorski raziskovalec na Inštitutu za komuniciranje in medije (skupina za raziskovanje političnega komuniciranja) Fakultete za družbene vede na Karlovi univerzi v Pragi. E-naslov: jernej.amon-prodnik@fdv.uni-lj.si

Sašo Slaček Brlek je raziskovalec v Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: saso.brlek-slacak@fdv.uni-lj.si